

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೋತ್ತರ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ದಲಿತ ಚಳವಳಿಗಳ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆ

ಈಶ್ವರ ಕೆ. ವೈ.1

ಅಂಬೇಡ್ಕರ್‌ರವರು ದಲಿತ ಪರ ಕಾಳಜಿಯಿಂದ ೧೯೧೮-೧೯೩೦ರವರೆಗೆ ಸಾಮಾಜಿಕ ಹೋರಾಟಗಳಲ್ಲಿ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ 'ನನ್ನ ಜನರು ಹರಿಯುವ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಕೊಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವ ಮಣ್ಣಿನಂತಾಗದೆ ಹರಿಯುವ ನೀರಿನ ದಿಕ್ಕನ್ನೇ ಬದಲಿಸುವ ಬಂಡೆಗಳಂತಾಗಬೇಕು' ಎಂದು ಘೋಷಿಸಿದ್ದರು. ಇದರರ್ಥ ದಲಿತರು ಸಾಮಾಜಿಕ, ಆರ್ಥಿಕ, ರಾಜಕೀಯ, ಧಾರ್ಮಿಕ, ಶೈಕ್ಷಣಿಕ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ವಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಭವಿಸುವ ಶೋಷಣೆಗಳನ್ನು ಧೈರ್ಯವಾಗಿ ಎದುರಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪರಿಹಾರ ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೇ ವಿನಃ ಶೋಷಣೆಗೆ ತಲೆಬಾಗಬಾರದು ಎಂಬುದಾಗಿತ್ತು. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಜಾತಿವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಕೆರೆ, ದೇವಸ್ಥಾನ, ಹೋಟೆಲ್, ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ದಲಿತರ ಮೇಲೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಅಸ್ಪೃಶ್ಯತಾಚರಣೆಗಳ ವಿರುದ್ಧ ಅಂಬೇಡ್ಕರ್‌ರವರು ಸ್ವತಃ ತಾವೇ ಹೋರಾಟ ಮಾಡಿ ದಲಿತರನ್ನು ಅದರಿಂದ ಮುಕ್ತಿಗೊಳಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ್ದರು. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ 'ಸೌತ್ ಬ್ಯೂರೋ ಕಮಿಟಿ' ಮುಂದೆ ತಮ್ಮ ಅಹವಾಲನ್ನು ಮಂಡಿಸಿದ್ದರು. ಇದರಿಂದ ಶೋಷಿತರ ಪರವಾದ ಭೂಮಿಕೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯ ಸಫಲವಾಯಿತು.

ಎಲ್ಲಾ ವಿಧದ ಶೋಷಣೆಯಿಂದ ದಲಿತರು ಮುಕ್ತರಾಗಬೇಕಾದರೆ ಶಿಕ್ಷಣವೊಂದೇ ದಿವ್ಯ ಅಸ್ತ್ರ ಎಂದು ಸಾರಿ ದಲಿತರಲ್ಲಿ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಲು ಮುಂದಾದರು. ಜೊತೆಗೆ ಶಿಕ್ಷಣದ ಮೂಲಕ ಅಸ್ಪೃಶ್ಯತೆಯ ಕಳಂಕವನ್ನು ತೊಡೆದು ಹಾಕಿ ಎಲ್ಲಾ ಜಾತಿಗಳಲ್ಲೂ ಸೌಹಾರ್ದಯುತವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬೆಳೆಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲದೆ ಅಂತರ್ಜಾತಿ ವಿವಾಹಕ್ಕೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿ ತಾವು ಕೂಡ ಇದನ್ನು ಪಾಲಿಸಿದ್ದರು. ಹೀಗೆ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾಜಿಕ ದುಷ್ಟ ಆಚರಣೆಗಳ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡಿದ ಅಂಬೇಡ್ಕರ್‌ರವರು ನಂತರ ಮಾರ್ಕ್ಸ್‌ವಾದದ ಆರ್ಥಿಕ ಚಿಂತನೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ತಮ್ಮ ವಿಚಾರಧಾರೆಗಳಿಂದ ಶೋಷಿತರು ಕೇವಲ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸವಲತ್ತುಗಳನ್ನು ಪಡೆದರೆ ಸಾಲದು, ಅವರು ಸ್ವಾಭಿಮಾನದಿಂದ

1.ಸಂಶೋಧಕರು, ಚರಿತ್ರೆ ವಿಭಾಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ.

ಮೇಲ್ವರ್ಗದವರಂತೆ ಬಾಳಿ ಬದುಕಬೇಕಾದರೆ ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಸಬಲರಾಗಬೇಕು ಎಂಬ ಉದ್ದೇಶವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ದಲಿತರಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಆರ್ಥಿಕ ಚಿಂತನೆಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ನಂತರ ನಡೆದ ದಲಿತ ಚಳವಳಿಗಳ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ವಿವರವು ಈ ಮುಂದಿನಂತಿದೆ.

ದಲಿತನಿಗೆ ಮೂತ್ರ ಕುಡಿಸಿದ ಪ್ರಕರಣ

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸೊಕ್ಕೆ ಮಂಡಲ ಪಂಚಾಯಿತಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಗೋಪಾಲಪುರ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ದಲಿತನಿಗೆ ಮೂತ್ರ ಕುಡಿಸಿದ ಪ್ರಕರಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಈ ಹೀನ ಕೃತ್ಯವನ್ನು ಖಂಡಿಸಿ ಚಳವಳಿಯು ನಡೆದಿತ್ತು. ದಿನಾಂಕ: ೨೮/೦೯/೧೯೮೮ರಂದು ಇಲ್ಲಿನ ದಲಿತ ಜನಾಂಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಓಬಯ್ಯ ಎಂಬುವವನಿಗೆ ಇದೇ ಗ್ರಾಮದ ಲಿಂಗಾಯಿತ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮಂಜಪ್ಪ, ಬಸವರಾಜಪ್ಪ ಮತ್ತು ನಾಯಕ ಸಮುದಾಯದ ಭೀಮಪ್ಪ ಎಂಬುವವರು ಕ್ಷುಲಕ ಕಾರಣಕ್ಕೆ ಜಗಳವಾಡಿದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಓಬಯ್ಯನಿಗೆ ಬಲವಂತವಾಗಿ ಮೂತ್ರ ಕುಡಿಸಿದರು. ಸರ್ವನೀಯರಿಂದ ದಲಿತರ ಗುಡಿಸಲುಗಳಿಗೆ ಬೆಂಕಿ ಹಚ್ಚಲಾಯಿತು. ಅಲ್ಲದೇ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿನ ದಲಿತರಿಗೆ ಸಾಮಾಜಿಕ ಬಹಿಷ್ಕಾರ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ವಿಷಯ ತಿಳಿದ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ವಿದ್ಯಾವಂತ ದಲಿತ ಯುವಕರು ಘಟನೆ ನಡೆದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ದಾವಿಸಿ ದಿನಾಂಕ: ೦೧/೧೦/೧೯೯೯ರಂದು ಓಬಯ್ಯನಿಂದ ಪೊಲೀಸ್ ಠಾಣೆಗೆ ದೂರನ್ನು ಕೊಡಿಸಿದರು. ನಂತರ ಪೊಲೀಸರು ಆರೋಪಿಗಳನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ಪಿ.ಸಿ.ಆರ್ ಕಾಯ್ದೆ ಅನ್ವಯ ಕೇಸನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿದರು. ಇಲ್ಲಿನ ದಲಿತ ಸಂಘರ್ಷ ಸಮಿತಿಯ ಮುಖಂಡರು ಆರೋಪಿಗಳ ಮೇಲೆ ಸೂಕ್ತ ಕ್ರಮ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಆಗ್ರಹಿಸಿದರು.

ಸರ್ವನೀಯರಿಂದ ದಲಿತರ ಗುಡಿಸಲುಗಳಿಗೆ ಬೆಂಕಿ

ಇಲ್ಲಿ ಮಾರಮ್ಮನ ಜಾತ್ರೆಯನ್ನು ಊರಿನ ಎಲ್ಲಾ ಜಾತಿಯವರು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿ ಜನವರಿ ೧೯-೨೨, ೧೯೮೮ರಂದು ಆಚರಿಸಬೇಕೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿದ್ದರು. ಜಾತ್ರೆಯ ದಿನ ದಲಿತರ ಚರಗವನ್ನು ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಣ್ಣ ನೆಪವನ್ನು ಕಾರಣವನ್ನಾಗಿಸಿಕೊಂಡ ಸರ್ವನೀಯರು ದಲಿತರ ಗುಡಿಸಲುಗಳಿಗೆ ಬೆಂಕಿಯನ್ನಿಟ್ಟರು. ಈ ವೇಳೆ ೭ ಜನ ದಲಿತರು, ೨ ಇನ್ಸ್‌ಪೆಕ್ಟರ್, ಒಬ್ಬ ದಫೇದಾರ್, ನಾಲ್ಕು ಜನ ಕಾನ್ಸ್ಟೇಬಲ್‌ಗಳು ಕಲ್ಲಿನ ಹೊಡೆತಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾದರು. ೬೦ ರಿಂದ ೭೦ ಸಾವಿರ ರೂಪಾಯಿ ಮೌಲ್ಯದ ಆಸ್ತಿ-ಪಾಸ್ತಿ ನಷ್ಟವಾಯಿತು. ಈ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಡಿ.ಐ.ಜಿ. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಆಳ್ವ, ರಕ್ಷಣಾ ಸಚಿವರಾಗಿದ್ದ ಜಾಲಪ್ಪ, ಕೆ.ಎಚ್.ರಂಗನಾಥ, ಅಶ್ವಥ್‌ರೆಡ್ಡಿ, ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ವೆಂಕಟೇಶ್ವರ ರಾವ್, ಸಹಕಾರ

ಸಚಿವರಾಗಿದ್ದ ಏಕಾಂತಮ್ಮ ಭೇಟಿ ಘಟನೆಯ ಗಂಭೀರತೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಪರಿಶೀಲನೆ ನಡೆಸಿದರು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಲಿತ ಸಂಘರ್ಷ ಸಮಿತಿಯು ಈ ಘಟನೆಯನ್ನು ಖಂಡಿಸಿತು.

ದಲಿತರಿಗೆ ಸಾಮಾಜಿಕ ಬಹಿಷ್ಕಾರ

ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ಪರಶುರಾಮಪುರ ಹೋಬಳಿಯ ಚಿಕ್ಕಚಿಲ್ಲೂರು ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ದಲಿತರು ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಜಮೀನನ್ನು ಸಾಗುವಳಿ ಮಾಡಲು ಮುಂದಾದರು. ಅಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲಿನ ದಲಿತರು ಸತ್ತ ದನಗಳನ್ನು ಹೊರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿದ್ದರು. ಈ ನಡುವೆ ಗ್ರಾಮದ ಸರ್ವಣಿಯರು ತಮ್ಮ ಕೇರಿಯಲ್ಲಿ ಸತ್ತಿರುವ ದನವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವಂತೆ ದಲಿತರಿಗೆ ಹೇಳಿದ್ದರು. ಆದರೆ ದಲಿತರು ಈ ಕೆಲಸವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದ್ದರು. ಇದರಿಂದ ಕುಪಿತಗೊಂಡ ಸರ್ವಣಿಯರು ಮಾರಾಕಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ದಲಿತ ಕೇರಿಗೆ ನುಗ್ಗಿ ಹಲ್ಲೆ ನಡೆಸಿದರು.

ಈ ಘಟನೆಯಲ್ಲಿ ಹಲ್ಲೆಗೊಳಗಾದ ದಲಿತರು ಪರಶುರಾಮಪುರದ ಪೊಲೀಸ್ ಠಾಣೆಗೆ ಹೋಗಿ ನಡೆದ ಘಟನೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದರು. ೧೮/೦೯/೧೯೯೦ರಂದು ಈ ಘಟನೆ ನಡೆದಿದೆ. ಕೋಪೋದ್ರಿಕ್ತರಾಗಿ ಸರ್ವಣಿಯರು ಗ್ರಾಮದ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಧ್ವನಿವರ್ಧಕದ ಮೂಲಕ ದಲಿತರಿಗೆ ಊರೊಳಗೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಾರದು, ಅಂಗಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ದಿನಸಿಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಾರದು, ಹೊಲಗದ್ದೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಕರೆಯಬಾರದು ಹಾಗೂ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಜೀತಕ್ಕೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ದಲಿತರನ್ನು ಹೊಡೆದು ಅವರ ಮನೆಗೆ ಕಳಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಸಾಮಾಜಿಕ ಬಹಿಷ್ಕಾರವನ್ನು ಹಾಕಿದರು. ಈ ಸಮಸ್ಯೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಬೇಕಾದ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಸರ್ಕಾರದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ರಾಜಕೀಯ ನಾಯಕರುಗಳು ಸಾಮಾಜಿಕ ಬಹಿಷ್ಕಾರ ತೊಡೆದು ಹಾಕಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಲಿಲ್ಲ.

ಕನ್ನಡನಲದಲ್ಲಿ ೧೯೭೪ರಲ್ಲಿ ಜನ್ಮ ತಾಳಿದ ದಲಿತ ಚಳವಳಿಗೆ ೨೦೨೪ರ ಹೊತ್ತಿಗೆ ೫೦ ವರ್ಷಗಳು. ಕರ್ನಾಟಕವು ಒಳಗೊಂಡಂತೆ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಎರಡುವರೆ ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳಿಂದ ಅನೇಕ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಗಳು, ರಾಜ್ಯಗಳು ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳು ಉದಯಿಸಿ ಪರಾಕ್ರಮಿ ರಾಜರುಗಳು ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿ ತಮ್ಮ ಕಾಲಮಿತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಮೆರೆದು ಚರಿತ್ರೆಯ ಒಡಲಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡರು. ಈ ನಡುವೆ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ವಿದೇಶಿಯರು ಆಗಮಿಸಿ, ದಾಳಿ ಮಾಡಿ ತಮ್ಮ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸ್ಥಿತ್ಯಂತರಕ್ಕೆ ಕಾರಣರಾದರು. ಆದರೆ ಇವರ ಯಾವ ಆಳ್ವಿಕೆ ಹಾಗೂ ದಾಳಿಗಳಿಗೂ ಜಗ್ಗದೆ ಕ್ರಿಸ್ತಪೂರ್ವದ ಗೌತಮ ಬುದ್ಧನ ಕಾಲದಿಂದ ಮೊದಲೊಂದು ಇಂದಿನವರೆಗೂ ಯಾವುದೇ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಬಯಸದೇ ಭಾರತ ಹಾಗೂ ಭಾರತದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಹಾಗೂ ಧಾರ್ಮಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟ-ಅಸ್ಪಷ್ಟ, ಮೇಲ್ವಾತಿ-

ಕೆಳಜಾತಿ ನಾನು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಕುಲದವನು-ನೀನು ಕನಿಷ್ಠ ಕುಲದವನು ಎಂಬ ಅಸಮಾನತೆಯ ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು ಮಾತ್ರ ಅಸಮಾನತೆಯನ್ನೇ ಬಯಸುವ ಅಧರ್ಮನೀತಿ ಎಂಬುದು ವಾಸ್ತವದ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಅಧರ್ಮ ನೀತಿ ಸಾಮಾಜಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಮೇಲುಸ್ತರದವರು ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಿದ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಹಾಗೂ ಇದರ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಶೋಷಿತರು ಹೇಳುತ್ತಿರುವ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಾನು ಸ್ವಶ್ಯ-ನೀನು ಅಸ್ವಶ್ಯ ಎಂಬ ಬಿಡಿಸಲಾಗದ ಅಸ್ವಶ್ಯತೆಯ ಸೋಂಕು ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕವಾಗಿ ಹರಡಿಕೊಂಡು ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ವರ್ಣರಂಜಿತವಾಗಿಯೇ ಗಟ್ಟಿಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ.

ಪರಾಮರ್ಶನ ಗ್ರಂಥಗಳು

೧. ಗುರುನಾಥ ಎಸ್.ಆರ್., ಶೋಷಿತ ಜಗತ್ತು ಸಮಾಜ-ಸಂಸ್ಕೃತಿ ವಿಚಾರ, ನವಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು, ೨೦೧೫.
೨. ಗುರುರತ್ನಬಾಬು, ದಲಿತ ಚಳವಳಿಯ ಪರಿಣಾಮಗಳು, ರಚನಾ ಪ್ರಕಾಶನ, ಮೈಸೂರು, ೨೦೦೭
೩. ಚಿನ್ನಸ್ವಾಮಿ ಸೋಸಲೆ ಎನ್., ಭಾರತೀಯ ಸಮಾಜ ಮತ್ತು ದಲಿತರು, ಪ್ರಸಾರಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಹಂಪಿ, ೨೦೦೮.
೪. ಚಿನ್ನಸ್ವಾಮಿ ಸೋಸಲೆ ಎನ್., ದಲಿತರ ಬದುಕು-ಮೆಲೆಕು, ಪ್ರಸಾರಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಹಂಪಿ, ೨೦೧೨.
೫. ಮುಜಾಫರ್ ಅಸ್ನಾದಿ, ಅಸ್ಮಿತೆ ರಾಜಕಾರಣ ಮತ್ತು ಮೂಲಭೂತವಾದ, ಲಡಾಯಿ ಪ್ರಕಾಶನ, ಗದಗ, ೨೦೧೭.
೬. ವಿಜಯಪೂಣಚ್ಚ ತಂಬಂಡ (ಪ್ರ.ಸಂ)., ಸಮಕಾಲೀನ ಕರ್ನಾಟಕ ಚರಿತ್ರೆಯ ವಿವಿಧ ಆಯಾಮಗಳು. ಚರಿತ್ರೆ ಸಂಪುಟ-೬, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ೨೦೧೦.